

ПЕДАГОГІКА

УДК 373.3.016:811.161.2'373

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/38-3-20>

Любов РАЙСЬКА,

orcid.org/0000-0002-6793-9704

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри мов і методики їх викладання

Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

(Чернігів, Україна) lraiska@ukr.net

Світлана КУЗЬМЕНКО,

orcid.org/0000-0002-8975-0718

студентка I курсу магістратури факультету дошкільної, початкової освіти і мистецтв

Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

(Чернігів, Україна) kuzmenkos202@gmail.com

Валерія ІВАНЮК,

orcid.org/0000-0002-3653-0295

студентка I курсу магістратури факультету дошкільної, початкової освіти і мистецтв

Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

(Чернігів, Україна) valeriia.ivaniuk99@gmail.com

УКРАЇНОЗНАВЧИЙ ПІДХІД У ТЕХНОЛОГІЇ ЗБАГАЧЕННЯ СЛОВНИКОВОГО ЗАПАСУ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті розглянуто актуальність питання українознавчого підходу до технології збагачення словникового запасу учнів початкової школи на уроках української мови та літературного читання в контексті змісту освіти в Новій українській школі. Актуальність теми зумовлена стрімкими змінами у сучасній освіті, яка зорієнтована на гармонійний розвиток мовної особистості та формування національної ідентичності. **Метою статті** є опис технології збагачення словникового запасу молодших школярів на уроках української мови та літературного читання на засадах українознавчого підходу. **Методологія.** Досліджувана проблема розглядається з урахуванням ролі народознавчих засобів у розвитку мовлення учнів початкової школи, зокрема у збагаченні їхнього словникового запасу на основі національних традицій і культурних цінностей українського народу. Основний метод дослідження – проблемно-пошуковий (аналіз, синтез, узагальнення, вивчення методичної літератури з питання українознавчого підходу у технології збагачення словникового запасу учнів початкової школи на уроках української мови та літературного читання). **Наукова новизна.** У статті розкрито авторські підходи до таких понять, як «мовна особистість», «словникова робота», «українознавство», «технологія», «інтерактивна технологія», окреслені причини відносної обмеженості лексичного запасу дітей, що приходять до школи. Охарактеризовані основні принципи методики збагачення словникового запасу учнів (екстралінгвістичний, парадигматичний, синтагматичний, функціональний, контекстуальний) та розглянуто основні аспекти словникової роботи в початкових класах (збагачення, уточнення, активізація словника та вилучення з мовлення молодших школярів нелітературних слів). **Висновки.** Українська мова, історія, краєзнавство, етнографія, народна педагогіка, національні символи – складники поняття «народознавство». Український фольклор з його жанрами (казками, народними оповіданнями, побажаннями, прислів'ями, приказками) є тим дидактичним матеріалом, що активізує збагачення словникового запасу учнів початкової школи і сприяє формуванню мовнокомунікативної компетентності та національної ідентичності. Особливості технології збагачення словникового запасу молодших школярів зумовлюються необхідністю впровадження в процес вивчення мови українознавчих засобів (прислів'їв, приказок, скоромовок, фразеологізмів, календарно-обрядових пісень тощо).

Ключові слова: нова українська школа, мова, мовна особистість, словниковий запас, технологія, українознавство.

Liubov RAISKA,

orcid.org/0000-0002-6793-9704

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;
Associate Professor at the Department of Languages and Methodology of their Teaching
T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium"
(Ukraine, Chernihiv) lranska@ukr.net

Svitlana KUZMENKO,

orcid.org/0000-0002-8975-0718

1st year Masters Student at the Faculty of Preschool, Primary Education and Arts
T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium"
(Ukraine, Chernihiv) kuzmenkos202@gmail.com

Valeriia IVANIUK,

orcid.org/0000-0002-3653-0295

1st year Masters Student at the Faculty of Preschool, Primary Education and Arts
T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium"
(Ukraine, Chernihiv) valeriia.ivaniuk99@gmail.com

UKRAINIAN STUDIES APPROACH IN THE TECHNOLOGY OF ENRICHING THE VOCABULARY OF THE PRIMARY SCHOOL CHILDREN

The article considers the relevance of the Ukrainian studies approach to the technology of enriching the vocabulary of primary school children in Ukrainian language and literary reading lessons in the context of education content in the New Ukrainian school. The relevance of the topic is due to the rapid changes in modern education, which is focused on the harmonious development of language personality and the national identity formation. **The aim of the article** is to describe the technology of enriching the vocabulary of primary school children in Ukrainian language and literary reading lessons on the basis of the Ukrainian studies approach. **Methodology.** The researched problem is considered taking into account the role of ethnographic means in the development of speech of primary school children, in particular in the enrichment of their vocabulary on the basis of national traditions and cultural values of the Ukrainian people. The main research method is problem-searching (analysis, synthesis, generalization, study of methodological literature on the issue of Ukrainian studies approach in the technology of enriching the vocabulary of primary school children in Ukrainian language and literary reading lessons). **Scientific novelty.** The article reveals the author's approaches to such concepts as "language personality", "vocabulary work", "Ukrainian studies", "technology", "interactive technology", outlines the reasons of the relative limitation of vocabulary of children, who come to school. The basic principles of enriching children's vocabulary methods (extralinguistic, paradigmatic, syntagmatic, functional, contextual) are described and the main aspects of vocabulary work in primary school (enrichment, clarification, activation of vocabulary and removal of non-literary words from the speech of primary school children) are considered. **Conclusions.** Ukrainian language, history, local history, ethnography, folk pedagogy, national symbols are components of the concept of "ethnology". Ukrainian folklore with its genres (fairy tales, folk tales, wishes, proverbs, sayings) is the didactic material that activates the enrichment of the vocabulary of primary school children and promotes the formation of linguistic competence and national identity. Peculiarities of the technology of enriching the vocabulary of primary school children are conditioned by the need to introduce Ukrainian studies tools (proverbs, sayings, colloquialisms, phraseologies, calendar-ritual songs, etc.) into the process of learning the language.

Key words: New Ukrainian school, language, language personality, vocabulary, technology, Ukrainian studies.

Постановка проблеми. Основними завданнями НУШ є виховання гармонійно розвиненої особистості. Насамперед школярі мають бути грамотними, мати достатній словниковий запас, уміти логічно висловлювати свої думки, знати українські традиції, звичаї, які розкриваються в піснях, приказках, прислів'ях тощо. Усе це потребує певних знань, зокрема з українознавства, чим і визначається актуальність проблеми.

Аналіз досліджень. У педагогіці початкової школи вивчення народознавства, тобто українознавства, подається у контексті неухильного дотримання принципу народності (Г. Сковорода,

І. Франко, Т. Шевченко, К. Ушинський, О. Духнович, Б. Грінченко, С. Русова, В. Сухомлинський). Проте у сучасних школах здебільшого дотримується лише один його аспект: навчання українською мовою. Спостерігається формальний підхід до проведення народних свят, передбачених програмою, без занурення в багату українську культуру, тому у дітей не формуються національні цінності, а лише з'являються фрагментарні знання про свій народ (Висоцька, 2014).

Мета статті – розглянути роль українознавчих засобів у технології збагачення словникового запасу учнів початкової школи та літературного читання.

Виклад основного матеріалу. Новий зміст освіти української школи спрямований на вдосконалення підходів до навчання дітей на засадах компетентнісного підходу. Різнобічний розвиток особистості передбачає фокусування на ключових компетентностях, серед яких – уміння читати й розуміти прочитане, висловлювати думку усно й письмово, критично й системно мислити, здатність логічно обґрунтовувати свою позицію та ін. (Вашуленко, 2019: 3).

Мова є однією з найважливіших ознак освіченості та культурної спрямованості людини. Засвоєння української мови для кожної особистості слугує своєрідним ключем, засобом пізнавальної діяльності і є, за висловом психолога Миколи Жинкіна, «каналом інтелекту» (Вашуленко, 2018: 3).

Тому одним із головних завдань сучасної методики викладання української мови в початковій школі є формування ключової комунікативної компетентності, яка передбачає чистоту, виразність, багатство мовлення, любов до української мови, бажання спілкуватися нею не тільки в навчальній діяльності на уроках, а й у повсякденному житті (Вашуленко, 2019: 4–5). Перед учителем постає завдання – сформувати цілісну мовну особистість.

Термін «мовна особистість» уперше було вжито в 1930 році мовознавцем В. Виноградовим.

Мовна особистість – це носій мови, який добре володіє системою лінгвістичних знань, здійснює мовленнєву діяльність, має навички активної роботи зі словом, дбає про мову і сприяє її розвитку (Мовна особистість та різні підходи до її вивчення).

Важливий складник мовної особистості – ґрунтовний словниковий запас, збагачення, уточнення й активізація якого має відбуватися протягом усього навчання в школі. Особливу увагу потрібно приділити учням початкової школи, оскільки вік молодших школярів є найбільш сприятливим для формування мовної особистості. Кожен урок української мови має бути спрямований на збагачення, активізацію та уточнення словника школярів.

Науковці стверджують, що обсяг пасивного словника шестирічної дитини становить 3–4 тисячі слів (Крохмальна, 2018).

Відносно обмеженість лексичного запасу дітей, що приходять до школи, пояснюють кількома причинами:

1) коло знань та уявлень про суспільне життя, природу в дітей ще вузьке;

2) нерідко за словами, що вживають діти шести-семирічного віку, немає точних уявлень і понять;

3) словник учнів ще не впорядкований і не систематизований; діти, уживаючи слова, не бачать подібності і відмінності між багатьма близькими, але не тотожними словами;

4) словник школярів розвинутий однобічно: у ньому більше конкретних, загальноновживаних слів;

5) мовлення першокласників нерідко характеризується емоційною безбарвністю, невиразністю, повторенням тих самих слів (Вашуленко, 2011: 171).

За час навчання в початковій школі пасивний лексичний запас дітей збільшується вдвічі, а то й утричі. Окрім того, разом з кількісним поповненням, збагачується словник і якісними змінами. Вони стосуються уточнення значень слів, засвоєння їх смислових відтінків, розуміння явищ синонімії, антонімії, багатозначності слів, уживання фразеологізмів тощо (Крохмальна, 2018).

Особливу увагу варто приділяти розвитку словникового запасу учнів, використовуючи для цього словникову роботу на кожному уроці української мови та літературного читання.

Словникова робота в початковій школі – це планомірне розширення активного словника дітей за рахунок незнайомих або важких для них слів.

Відомо, що розширення словника молодших школярів відбувається одночасно з ознайомленням їх з навколишньою дійсністю, з вихованням бережливого ставлення до природи. Роботу доцільно розпочинати з першого дня перебування дитини в школі, надаючи при цьому перевагу доборові навчального матеріалу, практичній мовленнєвій спрямованості змісту уроку, врахуванню особливостей словникового складу в учнів та його обсягу (Словникова робота на уроках української мови в початкових класах).

Словникова робота на уроках української мови здійснюється за певними принципами.

Дослідники виділяють п'ять таких принципів: екстралінгвістичний, синтагматичний, парадигматичний, функціональний і концептуальний (Крохмальна, 2018).

Розглянемо принципи методики збагачення словникового запасу учнів:

1) співвіднесення слова і реальної дійсності (предмета або малюнка цього предмета) у тлумаченні лексичного значення слова (екстралінгвістичний принцип);

2) з'ясування значення слова в його родо-видових, синонімічних й антонімічних зв'язках, у його структурно-семантичних відношеннях зі спорідненими словами (парадигматичний принцип);

3) аналіз слова в його оточенні з іншими словами з метою виявлення валентних зв'язків (синтагматичний принцип);

4) дослідження вживаності слова у певних стилях (функціональний принцип);

5) уведення слова в контекст словосполучення, речення, складного синтаксичного цілого (контекстуальний принцип) (Полєвікова, 2009).

Завдання словникової роботи визначають, виходячи з особливостей словника дітей (Завдання, принципи та зміст словникової роботи).

До завдань словникової роботи відносять:

1) збагачення словника, тобто засвоєння нових, раніше не відомих дітям слів;

2) уточнення словника (наповнення змістом слів, відомих дітям);

3) активізація словника (перенесення слів із пасивного словника в активний, введення слів у словосполучення, речення);

4) вилучення з мовлення дітей нелітературних слів (діалектних, жаргонних, просторічних) (Завдання, принципи та зміст словникової роботи).

Збагаченню словникового запасу учнів має допомогти цілеспрямована робота вчителя, який використовує твори художньої літератури, спеціально розроблені лексичні вправи, інтерактивні технології навчання, дидактичні ігри, засоби українознавства.

За тлумачним словником, технологія – це сукупність прийомів, які застосовуються в якій-небудь справі для отримання чіткого результату.

Інтерактивні технології – це технології, які полягають у постійній активній взаємодії дітей та взаємонавчання.

Українознавчий підхід є дуже важливим складником у технології збагачення словникового запасу учнів початкової школи.

Українознавство – це: 1) наука про формування і розвиток українського етносу і нації, мови, менталітету, культури тощо; 2) галузь гуманітарних знань, орієнтована на вивчення економічної, політичної, соціальної, культурної, історичної проблематики України, а також життя української діаспори за кордоном (Українознавство).

Його засобами є прислів'я, приказки, скороговки, загадки, календарно-обрядові пісні, фразеологізми тощо.

Вивчаючи або читаючи прислів'я, приказки, дитина поповнює свій словниковий запас словами, значення яких їй було невідоме. Наприклад, у прислів'ї «Звідки знати безрідному, що таке любов до Батьківщини?» не всі учні можуть розуміти значення слова «безрідний». Тому слід з'ясувати, що безрідний – це той, хто немає батьків та родичів.

У приказці «Свій край як рай, а чужа країна як домовина!» питання може викликати слово «домовина». Потрібно розповісти, що це місце, де поховано померлого.

У нижченаведеній скороговці дітям теж не все може бути зрозуміло.

Бук бундючивсь перед дубом,

Тряс над дубом бурим чубом.

Дуб пригнув до чуба бука –

Буде букові наука (Скоромовки).

Можна від школярів почути запитання: «Що таке бук?», «Який це – бурий?».

Учитель завжди має бути готовим до будь-яких запитань учнів. Варто добре вивчити клас і заздалегідь продумувати словникову роботу з використанням засобів українознавства та добирати матеріал, який би сприяв розвитку дітей.

Висновки. Збагачення словникового запасу учнів є дуже важливим аспектом у навчанні молодших школярів. Адже від мовлення, від того, як дитина вмє взаємодіяти з іншими, залежить усе її подальше життя. Українознавство відіграє у цьому провідну роль.

Подальше дослідження теми збагачення словникового запасу учнів початкової школи засобами українознавства потребує з'ясування ефективних методів і прийомів цієї роботи в умовах НУШ, доцільності використання тих чи інших засобів українознавства на певних етапах уроків української мови та літературного читання в початковій школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вашуленко М. С. Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Українська мова» у 1–2 класах зкладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу : навчально-методичний посібник. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2019. 192 с.

2. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі : методичний посібник. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2018. 400 с.

3. Висоцька О. В. Формування національних цінностей в учнів початкових класів засобами народознавства. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/12378/1/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0..pdf> (дата звернення: 26.04. 2021).

4. Весела абетка. Скороговки. URL: <http://abetka.ukrlife.org/skoromov.html> (дата звернення: 23.04.2021).

5. Завдання, принципи, та зміст словникової роботи. *Навчальні матеріали онлайн*. URL: https://pidru4niki.com/86442/pedagogika/zavdannya_printsipi_zmist_slovnikovoyi_roboti (дата звернення: 18.04.2021).

6. Крохмальна Г. І. Психолого-педагогічні засади роботи над збагаченням лексичного запасу молодших школярів на уроці української мови / Г. І. Крохмальна. Х. Т. Герич. *Молодий вчений*. 2018. № 10(1). С. 70–73. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_10\(1\)_18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_10(1)_18) (дата звернення: 19.04.2021).

7. Методика навчання української мови в початковій школі : навчальний посібник. / за ред.: М. С. Вашуленка. Київ : Літера ЛТД, 2011. 364 с.
8. Мовна особистість та різні підходи до її вивчення. *Сайт для вчителів-словесників*. URL: <http://mova.ippp.kubg.edu.ua/movna-osobystist> (дата звернення: 18.04.2021).
9. Полевикова О. Шляхи збагачення словникового запасу першокласників. *Наукові записки. Серія: Педагогіка*. 2009. № 4. С. 72–77. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/NZTNPU_ped_2009_4_16.pdf (дата звернення: 18.04.2021).
10. Словникова робота на уроках української мови в початкових класах. URL: http://www.rusnauka.com/7_NITSB_2014/Philologia/1_161981.doc.htm#:~:text (дата звернення: 19.04.2021).
11. Українознавство. *Словник UA*. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE#:~:text> (дата звернення: 23.04.2021).

REFERENCES

1. Vashulenko M. S. Nova ukrainska shkola: metodyka navchannia intehrovanooho kursu “Ukrainska mova” u 1–2 klasakh zakladiv zahalnoi serednoi osvity na zasadakh kompetentnisnoho pidkhodu [New Ukrainian school: methods of teaching the integrated course “Ukrainian language” in 1–2 grades of general secondary education on the basis of the competence approach]: navch.-metod. posib. Kyiv: Vydavnychi dim “Osvita”, 2019. 192 s. [in Ukrainian].
2. Vashulenko M. S. Ukrainska mova i movlennia v pochatkovii shkoli [Ukrainian language and speech in primary school]: metod. posib. Kyiv: Vydavnychi dim “Osvita”, 2018. 400 s. [in Ukrainian].
3. Vysotska O. V. Formuvannia natsionalnykh tsinnosti v uchniv pochatkovykh klasiv zasobamy narodoznavstva [Formation of national values in primary school students by means of ethnology]. Retrieved from: <http://eprints.zu.edu.ua/12378/1/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0..pdf> (data zvernennia: 26.04. 2021) [in Ukrainian].
4. Vesela abetka. Skoromovky [Cheerful alphabet. Patter]. Retrieved from: <http://abetka.ukrlife.org/skoromov.html> (data zvernennia: 23.04.2021) [in Ukrainian].
5. Zavdannia, pryntsyipy ta zmist slovnykovoï roboty [Tasks, principles and content of vocabulary work]. *Navchalni materialy onlain*. Retrieved from: https://pidru4niki.com/86442/pedagogika/zavdannya_printsyipy_zmist_slovnikovoyi_roboty (data zvernennia: 18.04.2021) [in Ukrainian].
6. Krokmalna H. I. Psykholoho-pedahohichni zasady roboty nad zbahachenniam leksychnoho zapasu molodshykh shkolariv na urotsi ukrainskoi movy [Psychological and pedagogical principles of work on enriching the lexical stock of junior schoolchildren in the Ukrainian language lesson] / H. I. Krokmalna, Kh. T. Herych. *Young Scientist*. 2018. No. 10(1). S. 70–73. Retrieved from: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_10\(1\)_18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_10(1)_18) (data zvernennia: 19.04.2021) [in Ukrainian].
7. Metodyka navchannia ukrainskoi movy v pochatkovii shkoli [Methods of teaching the Ukrainian language in primary school]: navch. posib. / za red.: M. S. Vashulenko. Kyiv: Litera LTD, 2011. 364 s. [in Ukrainian].
8. Mовna osobystist ta rizni pidkhody do yii vyvchennia [Linguistic personality and different approaches to its study]. *Sait dlia vchyteliv-slovesnykiv*. Retrieved from: <http://mova.ippp.kubg.edu.ua/movna-osobystist> (data zvernennia: 18.04.2021) [in Ukrainian].
9. Polievikova O. Shliakhy zbahachennia slovnykovoho zapasu pershoklasnykiv [Ways to enrich the vocabulary of first-graders]. *Proceedings. Series: Pedagogy*. 2009. No. 4. S. 72–77. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/NZTNPU_ped_2009_4_16.pdf (data zvernennia: 18.04.2021) [in Ukrainian].
10. Slovnykova robota na urokakh ukrainskoi movy v pochatkovykh klasakh [Vocabulary work in Ukrainian language lessons in primary school]. Retrieved from: http://www.rusnauka.com/7_NITSB_2014/Philologia/1_161981.doc.htm#:~:text (data zvernennia: 19.04.2021) [in Ukrainian].
11. Ukrainoznavstvo [Ukrainian Studies]. *Slovnyk UA*. Retrieved from: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE#:~:text> (data zvernennia: 23.04.2021) [in Ukrainian].